

Πανίκος Παιονίδης: «Βήματα στο θολό τοπίο»

Ο Πανίκος Παιονίδης αποτελεί, τουλάχιστον εδώ και μισό αιώνα, μια εμβληματική φυσιογνωμία για τα κυπριακά γράμματα. Πότε ως δημιουργός και πότε ως κριτικός έδωσε, κατά καιρούς, υψηλά δείγματα αισθητικής επάρκειας και λογοτεχνικής πληρότητας. Ανήκει στην ολιγάριθμη αλλά τιμητική χορεία των ανθρώπων της διάνοησης που σηματοδότησαν ποικιλόμορφα, με την προσωπική τους σφραγίδα, τη συνολική πολιτισμική πορεία της μετανεξαρτησιακής Κύπρου. Δεν χρειάζεται λοιπόν λογοτεχνικά διαπιστευτήρια ο Παιονίδης. Κι ούτε φιλοδοξώ να κομίσω γλαύκαν εις Αθήνας με τα προλεγόμενά μου. Ωστόσο, όφειλα αυτή τη συνοπτική μνεία στο συνολικό στίγμα του Παιονίδη στα κυπριακά γράμματα.

Στο αμιγές λογοτεχνικό έργο του ο Παιονίδης έχει να επιδείξει συνολικά δέκα πεζογραφικά έργα εκδομένα σε χωριστούς τόμους, αρχίζοντας από τη συλλογή διηγημάτων: «Άνεμοι από το Νότο» του 1957 και τελειώνοντας με την επίσης συλλογή διηγημάτων: «Βήματα στο θολό τοπίο» του 2007, στην οποία και θα αναφερθούμε εκτενέστερα στη συνέχεια, μ' αφορμή την καταξίωσή της με το Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας. Στα δέκα λογοτεχνικά βιβλία του Παιονίδη συγκαταλέγονται έξι συλλογές διηγημάτων, δυο νουβέλες και ένα μυθιστόρημα. Η σπονδή του Παιονίδη στην κυπριακή λογοτεχνία δεν τελειώνει βέβαια εδώ. Όπως πληροφορούμαι, κυκλοφορεί αυτές τις ημέρες και ο 11ος πεζογραφικός τόμος. Αναντίλεκτα, θα σπεύσουμε με αδημονία να γίνουμε μύστες του περιεχομένου του.

Ας δούμε όμως συνοπτικά ποιος ήταν ο πεζογράφος Παιονίδης μέχρι τα «Βήματα στο θολό τοπίο» και τι καινούργιο κομίζει το βιβλίο αυτό στην έως τώρα λογοτεχνική του πορεία. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα σε όλο το λογοτεχνικό έργο του Παιονίδη είναι ο κυπροκεντρικός και συνάμα ο κοσμοπολίτικος χαρακτήρας των μηνυμάτων και των νοημάτων που διαπνέουν το περιεχόμενο του. Σε όλα τα βιβλία του Παιονίδη ενυπάρχουν έντονα, χωρίς να αλληλοαναιρούνται και χωρίς να αλληλοϋπονομεύονται, ο κυπροκεντρισμός και ο διεθνισμός. Αντιθέτως, είναι τόσο αρμονική και τόσο διαλεκτική η σύζευξη του κυπροκεντρισμού και του διεθνισμού που ο καθένας καθίσταται αρωγός και τροφοδότης για τον άλλο. Ο συγγραφέας καταφέρνει, μέσα από τις σελίδες όλων των έργων του, να είναι συνάμα ένας φλογερός πατριώτης και ένας

ενεργός πολίτης όλου του κόσμου. Αυτό συνέβαινε σε όλα τα προηγούμενα βιβλία του Παιονίδη, αυτό συμβαίνει και στα «Βήματα στο θολό τοπίο».

Στο υπό αναφορά βιβλίο όμως δεν συμβαίνει μόνο αυτό, συμβαίνει και κάτι άλλο, που πρώτη φορά συμβαίνει. Κι αυτό που συμβαίνει είναι η διαρκής, άπλετη, διάχυτη και εν ολίγοις εναγώνια ενασχόληση του συγγραφέα με το θεματικό μοτίβο της ανθρώπινης μοναξιάς στην τρίτη ηλικία. Κατά ένα πολύ μεγάλο μέρος, το βιβλίο αυτό αποτελεί μια ελεγεία στη μοναξιά των γερόντων. Ας μη νομιστεί όμως ότι ο συγγραφέας αντιμετωπίζει αυτό το θεματικό μοτίβο κατά τρόπο θρηνητικό, αξιοθρήνητο, μοιρολατρικό ή απαισιόδοξο. Ο πεσιμισμός ήταν και παραμένει ξένο σώμα για το λογοτεχνικό έργο του Παιονίδη. Κάθε άλλο παρά αδιέξοδη είναι η προσέγγιση του συγγραφέα στη μεγάλη αυτή θεματική ενότητα. Ο Παιονίδης αναφέρεται στη μοναξιά των ανθρώπων της τρίτης ηλικίας κατά τρόπο που διανοίγει προοπτικές, δημιουργεί δυναμικές, χαράζει ελπίδες. Σ' όλα τα διηγήματα του Παιονίδη, ανεξαρτήτως θεματικής, το ενδεχόμενο ν' ανοίξει μια πόρτα, ένα παράθυρο, να χαράξει κάποιο φως, διατηρείται ζωντανό, παραμένει ευδιάκριτο, εφικτό, προσδοκούμενο, σχεδόν νομοτελειακό.

Ο Παιονίδης παραμένει και σ αυτό το βιβλίο ευαίσθητος κοινωνικός δέκτης αλλά και πομπός ακόμη μεγαλύτερης ευκρίνειας και ακρίβειας. Θεωρώ ότι στα «Βήματα στο θολό τοπίο» ο Παιονίδης έχει αγγίξει την κορύφωση της συγγραφικής του ωρίμανσης. Πρόκειται για το πιο μεστό βιβλίο που έγραψε ποτέ και για την πιο ανεπιτήδευτη κατάθεση ψυχής εκ μέρους του. Τα πλείστα διηγήματα, που αναφέρονται σε άτομα μεγάλης ηλικίας, έχουν έντονα εξομολογητικό χαρακτήρα και βιωματική, αυτοβιογραφική προσέγγιση, που συγκινεί με την αλήθεια και την αμεσότητα της.

Παράλληλα, στα διηγήματα αυτά σκιαγραφείται με ρεαλιστικό και πειστικό τρόπο η σύγχρονη κυπριακή κοινωνία με τις εκπτώσεις, τις αβαρίες και τα ελλείμματα της, ιδωμένη μάλιστα και μέσα από την ιδιομορφία της τοπικής κοινωνίας της Λεμεσού. Τα διηγήματα απέχουν από κλασικότροπες και εν πολλοίς προβλεπτές προσεγγίσεις. Αντιθέτως, χαρακτηρίζονται και από μια νεωτερικότητα που εκπλήσσει ευχάριστα τον αναγνώστη.

Θα ήθελα όμως να περάσω σε πιο συγκεκριμένες αναφορές. Το βιβλίο: «Βήματα στο θολό τοπίο» αποτελείται από 23 κείμενα συνολικής έκτασης 205 σελίδων. Δυο από τα εικοσιτρία κείμενα του βιβλίου μπορούν να χαρακτηρισθούν νουβέλες, δεκαεπτά από αυτά

είναι διηγήματα και τα υπόλοιπα τέσσερα θα έλεγα ότι γειτνιάζουν περισσότερο με την ειδολογική κατηγορία του χρονογραφήματος. Έντεκα από τα δεκαεπτά διηγήματα και ένα από τα τέσσερα χρονογραφήματα πραγματεύονται αμιγώς την ανθρώπινη μοναξιά στην τρίτη ηλικία. Η συνολική έκταση που καταλαμβάνουν τα δώδεκα αυτά κείμενα στις 205 σελίδες ολόκληρου του βιβλίου είναι 85 σελίδες.

Στις πιο πάνω σελίδες δεν περιέλαβα το χρονογραφικής υφής διέλιδο κείμενο υπό τον τίτλο: «Ο Ματίς και ο Αξιόνοφ» (σελ.190) που θεωρώ ότι ενέχει χαρακτήρα μανιφέστου για το θεματικό μοτίβο της ανθρώπινης μοναξιάς στην τρίτη ηλικία και αποτελεί στην ουσία ένα κείμενο ποιητικής του συγγραφέα. Αρκεί μόνο να αναφέρω ότι σ' αυτό το τόσο λακωνικό κείμενο ο Παιονίδης, δια στόματος Ματίς, κάνει λόγο για την «αγωνία του να κρατηθεί από τη ζωή και από τις χαρές της». Αυτή η αγωνία, εν είδει εγρήγορσης όμως και αγώνα, είναι διάχυτη σ' ολόκληρο το βιβλίο.

Τα «Βήματα στο θολό τοπίο» όμως είναι κι ένα βιβλίο έντονα και βαθύτατα ρεαλιστικό, σαρκαστικό, καυστικό και σχεδόν κυνικό. Τα «Βήματα στο θολό τοπίο» δεν αποτελούν ούτε εγχείρημα αιθεροβασίας, ούτε εγχείρημα νεφελοβασίας, πατούν καλά πάνω στη γη, με βήματα στέρεα και αποφασιστικά, έστω κι αν το τοπίο είναι θολό.

Θέλω να κάμω ορισμένες ονομαστικές αναφορές σε σχέση πάντα με το θεματικό μοτίβο της μοναξιάς. Ξεκινώ από το τελευταίο διήγημα της συλλογής που φέρει τίτλο: «Η μοναξιά είναι η πιο σκληρή παρέα» (σελ.200). Ευσύνοπτα και συμπυκνωμένα σε μηνύματα και νοήματα ο συγγραφέας, με ειλικρίνεια, αξιοπρέπεια και λιτότητα, πραγματεύεται τη μοναξιασμένη ζωή των ηλικιωμένων. Και το πόσο εύκολα ανοίγει η καρδιά τους σαν νιώσουν ένα συνάνθρωπο έτοιμο να τους συντροφεύσει ή να τους συμπαρασταθεί. Πόσο γαληνεύει η ψυχή του μοναξιασμένου, του μοναχικού ανθρώπου, σαν αντικρίσει έναν άλλο, οποιονδήποτε, να τον κοιτάει με προσοχή, έγνοια, φροντίδα, έστω υποψία αγάπης.

Στο διήγημα απ' όπου πήρε τον τίτλο της και ολόκληρη η συλλογή (σελ.85), ταυτόχρονα με το θεματικό μοτίβο της μοναξιάς, ο συγγραφέας επιχειρεί και μια βυθομέτρηση στη σύγχρονη κυπριακή πραγματικότητα, ενδιατρίβοντας και στη σχέση γονέων και τέκνων και κυρίως τέκνων της κυπριακής διασποράς στο εξωτερικό.

Στο διήγημα: «Ο Αντώνης ταξιδεύει» (σελ.115) βλέπουμε ότι, όπως οι νεότεροι στρέφονται στις ρίζες τους για σκοπούς αυτογνωσίας, έτσι

και οι γηραιότεροι στρέφονται στα κλαδιά τους για τον ίδιο σκοπό. Ένας ογδοντάρης αρχίζει να ζει μια δεύτερη ζωή, γνωρίζοντας τα εγγόνια και τα δισέγγονά του, Ελληνοκύπριους της διασποράς, δεύτερης και τρίτης γενιάς, που ζουν σε Αυστραλία και Αμερική. Εδώ ο συγγραφέας πραγματεύεται πόσο εύκολα και πόσο απλά μπορεί να αποκτήσει καινούργιο νόημα, ελπίδα, προοπτική, προσδοκία, η ζωή ενός ανθρώπου, όποια ηλικία κι αν έχει αυτός.

Στο θέμα της σχέσης γονέων και τέκνων ο Παιονίδης επανέρχεται στο διήγημα: «Το βιβλίο της ζωής του Σπύρου» (σελ.153), μια υπόθεση που εκτυλίσσεται, όπως και οι πλείστες άλλωστε στο βιβλίο, με κοινωνικό αλλά και εικαστικό φόντο τη σύγχρονη Λεμεσό. Ο παραλιακός πεζόδρομος και το «Δασούδι», συχνά - πυκνά, είναι η σκηνή για τα δρώμενα στα διηγήματα του συγγραφέα. Στο υπό αναφορά διήγημα ο Παιονίδης εξιστορεί, με συγκινησιακή φόρτιση αλλά και μέτρο, πως μπορεί ν' αλλάξει μια σχέση, πως μπορεί ν' αποκτήσει ή να επανακτήσει νόημα μια ζωή. Μια κόρη, ένας πατέρας, ένα βιβλίο που γράφεται και ξαναγράφεται, ένας νέος άνδρας που αλλάζει τα δεδομένα και μια νέα ζωή που έρχεται, την ώρα που φεύγει μια άλλη.

Υπάρχουν όμως και οι ιδιαίτερα τραυματικές εμπειρίες. Στο διήγημα: «Ο Δήμος και το ποδήλατό του» (σελ.176) ο συγγραφέας αναφέρεται στην ανάγκη του ανθρώπου, ανεξαρτήτως ηλικίας, να νιώθει χρήσιμος τότε στον κοινωνικό του περίγυρο και τότε στον οικογενειακό του κύκλο. Οικογενειακή μεν η υπόθεση, κοινωνική δε η κριτική που ασκείται. Αφού η οικονομικώς ανελιχθείσα κόρη προσβάλλει βάνουσα τον πατέρα της με τη στάση που τηρεί απέναντι του.

Τέλος, στο διήγημα: «Ψεύτικη ακρογιαλιά» (σελ.192) ο συγγραφέας ξεφεύγει μόνο φαινομενικά από το θεματικό μοτίβο της μοναξιάς των ηλικιωμένων. Αφού το θεματικό υπόβαθρο της ιστορίας είναι το σμιξιμο μιας οικογένειας με παιδιά μετανάστες. Βέβαια εδώ, σε μια παράλληλη διεργασία, ο Παιονίδης ψέγει την επιτήδευση, τον εξωραϊσμό και τον ψεύτικο καθωσπρεπισμό των οικογενειακών σχέσεων. Μια πλασματικά ειδυλλιακή εικόνα στην παραλία, με όλα τα μέλη μιας φαμίλιας σε πλήρη απαρτία ύστερα από χρόνια, καταρρέει σαν χάρπινος πύργος. Κι αυτό συμβαίνει διότι είναι ανειλικρινής και δεν βασίζεται στα πραγματικά δεδομένα αλλά σε φαντασιακούς ευσεβοποθισμούς.

Είπαμε όμως αρκετά για το θεματικό μοτίβο της μοναξιάς. Μπορεί να είναι το πιο δυνατό αισθητικά και συναισθηματικά, αλλά δεν είναι το

μοναδικό σε ολόκληρο το βιβλίο. Ιδιαίτερη αναφορά θέλω να κάμω στο διήγημα: «Είμαστε εμείς Ελλάδα τα παιδιά σου» (σελ.143), που είναι το πρώτο και μοναδικό διήγημα σε ολόκληρο το βιβλίο στο οποίο ο συγγραφέας αφηγείται την υπόθεση σε πρώτο πρόσωπο ενικού αριθμού. Ο Παιονίδης φαίνεται ότι βίωσε τόσο έντονα αυτό ειδικά το διήγημα, έτσι που νομοτελειακά απορρίπτει οποιαδήποτε άλλη φόρμα αφήγησης. Ένα τραγούδι σε μια γειτονιά της Αθήνας ξυπνά μνήμες από τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, από τις σπουδές στη Σόφια, τη ζωή των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στην ανατολική Ευρώπη. Κι εδώ η μνήμη επιστρέφει με ένα τόσο γλυκό, γλαφυρό, άμεσο και ανεπιτήδευτο τρόπο. Ο Παιονίδης καταφέρνει να μεταδώσει τη συγκίνηση του στον αναγνώστη.

Πλησιάζοντας προς το τέλος θέλω να αναφερθώ και στις δυο νουβέλες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, «Το σήμαντρο» (σελ.9) και την «Τερέζα» (σελ.30). Θα χαρακτήριζα «Το σήμαντρο» νουβέλα μνημειακής γραφής, όπου καταγράφεται ευσύννοπτα, γλαφυρά και παραστατικά, η μικρή εποποιία μια οικογένειας της Λεμεσού. Σε πρώτο πλάνο ο μάστρε Πέτρος και σε δεύτερο η σύγχρονη πολιτική ιστορία του τόπου μας. Συγκινητικό το δόσιμο του συγγραφέα στον ήρωα του κι ακόμα πιο συγκινητικό το δόσιμο του ήρωα στην οικογένεια του.

Η «Τερέζα» είναι μια κατ' εξοχήν ερωτική νουβέλα, άρτια δομημένη, σωστά τοποθετημένη στο χώρο και το χρόνο. Αναδεικνύεται κι εδώ η αφηγηματική δεινότητα του Παιονίδη. Σωστό μέτρο, χωρίς υπερβολές, εξάρσεις ή αχρειαστούς μελοδραματισμούς. Και πάλι πίσω από τα δρώμενα της πρώτης γραμμής, το γνώριμο φόντο της σύγχρονης πολιτικής ιστορίας της Κύπρου, της Ελλάδας, αλλά και του ευρύτερου γεωγραφικού μας χώρου.

Πριν ολοκληρώσω αυτή την παρουσίαση θέλω να πω δυο λόγια και για το διήγημα: «Υπάρχει πάντα μια επιστροφή» (σελ.60), που άφησα τελευταίο ουδόλως τυχαία. Θεωρώ ότι το διήγημα αυτό αποτελεί μια εμβληματική μινιατούρα της σύγχρονης ιστορίας συμβίωσης των δυο κοινοτήτων στο νησί μας. Όπως πάντα οι ιστορίες που διηγείται ο Παιονίδης είναι απλές αλλά όχι απλοϊκές, με βαθειά μηνύματα και πολλές συγκινήσεις. Χωρίς ρητορισμούς, διδακτισμούς, μελοδραματισμούς, συνθήματα και άλλα αντιλογοτεχνικά στοιχεία ο Παιονίδης καταφέρνει να δώσει πολιτικώς ορθά μηνύματα βγαλμένα μέσα από την ίδια τη ζωή, χωρίς φτιασίδια, σουλουπώματα και λοιπούς εξωραϊσμούς. Η συγκεκριμένη αναφορά γίνεται στα τραύματα που άφησε το '74 στη ζωή δυο

μεσηλικών γειτόνων, ενός Ελληνοκύπριου κι ενός Τουρκοκύπριου, οι οποίοι έχασαν τους γιους τους στη διπλή τραγωδία που έπληξε την πατρίδα μας. Οι δυο μεσήλικες συναντιούνται τυχαία στο Λονδίνο και βάζουν βάλσαμο ο ένας στην πληγή του άλλου, με ένα τρόπο που μόνο οι αυθεντικοί Κύπριοι ξέρουν να κάνουν. Στις μέρες μας, μέρες επαναφοράς της άρνησης και της μισαλλοδοξίας, αυτό ειδικά το διήγημα αποκτά ιδιαίτερα λειτουργική χρησιμότητα και αξία.

Θέλω να κλείσω την παρουσίαση μου με 1-2 αναφορές από το σκεπτικό βράβευσης του έργου: «Βήματα στο θολό τοπίο» με το Κρατικό Βραβείο Λογοτεχνίας στην κατηγορία του διηγήματος. Σύμφωνα λοιπόν με την ομόφωνη απόφαση της Συμβουλευτικής Επιτροπής, στην οποία σεμνύνομαι να λέω ότι υπήρξα μέλος: «Ακριβολογία, σαφήνεια και αίσθηση του περιττού διαπερνούν τη γραφή και θετικά κατευθύνουν, πέρα από συναισθηματισμούς, το λυρισμό του συγγραφέα». Από την άλλη, «η ειλικρίνεια, η πίκρα και η σκληρότητα της ζωής ελκύουν την προσοχή του αναγνώστη και του επιτρέπουν να ανιχνεύσει ο ίδιος τη συγκίνηση που ενυπάρχει σε κάθε ιστορία».

Ο Πανίκος Παιονίδης μάς έδωσε ακόμα ένα βιβλίο που συγκινεί, τέρπει, διδάσκει, εμπνέει με την αλήθεια, την αμεσότητα, την ειλικρίνεια και την ευθύτητα του. Το ξαναέκαμε άλλωστε. Και του ευχόμαστε από καρδιάς να το ξανακάμει και να το ξανακάμει, όσες παραπάνω φορές γίνεται.

Γιώργος Φράγκος
Λευκωσία
Φλεβάρης 2009